

Михайло БАЛКО

Перед празником Господнього Богоявлення Церква у богослужіннях звертається до своїх вірних: «Вифлеєм залишивши, преславне чудо, спішімо до Йордану душею гарячою і там побачимо страшне таїнство» (Світилен Утрені Предсвяття Богоявлення). Таїнство Богоявлення – це хрещення Господа нашого Ісуса Христа в ріці Йордані, під час якого об’являється Пресвята Трійця.

У цьому таїнстві Ісус Христос являє себе як Месія і Спаситель. Про Його Боже післаництво свідчить при хрещенні сам Отець Небесний голосом з неба: «Ти еси Син мій любий, у тобі – моє уподобання» (Мр. 1, 11); свідчить і Святий Дух, що у вигляді голуба сходить на Нього; свідчить і святий Йоан Хреститель, вказуючи на Нього: «Ось Агнець Божий, який світу гріх забирає» (Йо. 1, 29).

Богоявлення належить до найдавніших і найбільших празників нашого церковного року. На окрему увагу заслуговує назва, історія та об’явлення таїнства Пресвятої Трійці.

Назва празника

Празник Богоявлення у перших віках християнства був збірним, бо стосувався кількох подій із життя Ісуса Христа, які свідчили про Його Божество, а саме: його Різдва, поклону мудреців, хрещення, чуда в Кані Галилейській і чудесного розмноження хліба. Тому й назву «Богоявлення» розуміли у множині. У давнину на празник Богоявлення відбувалося урочисте хрещення оглашених, яке називали також світлом, або просвіченням, а оглашенні звалися просвіченими. Звідси і празник Богоявлення отримав назву Просвічення, бо Ісус прийшов, щоб усіх просвітити. «Народ, який сидів у темноті, – читаємо у святому Євангелії, – побачив велике світло. Тим, що сиділи в країні й тіні смерті, – зійшло їм світло» (Мт. 4, 16). Деякі автори дотримуються думки, що цей празник ще й тому звався празником світла, що в час хрещення оглашених Божий храм освітлювали великою кількістю свічок, які були символом світла пізнання правдивого Бога.

Святий Григорій Богослов († 389) своїй проповіді на Богоявлення дає назву «Слово на святі світла явлінь Господніх». Він починає її так: «Знову мій Ісус і знову таїнство...»

таїнство переможне й божественне, що звіщає нам небесну світлість! Бо святий день світел, що його ми дочекалися і удостоїлися празнувати, має за початок Хрещення мого Христа»¹. У наступній проповіді про святе хрещення він пояснює, що розуміє під просвіщенням: «Учора ми празнували, – каже він, – пресвітлий день світел..., а сьогодні говоритимемо про хрещення і його благодійну дію на нас... Просвіщення – це підмога у нашій немочі, відложення тіла, прямування за Духом, спілкування зі Словом, виправлення створення, потоплення гріха, причастя світла, розвіяння тьми. Просвіщення – це колісниця, що підносить до Бога, співподорожування з Христом, скріплення віри, удосконалення ума, ключ царства небесного, зміна життя, скинення ярма, розірвання кайдан, зміна ества. Просвіщення, – чи маю ще більше перелічувати? – це найкращий і найвеличнійший з Божих дарів... Та цей дар, як і його Датель Христос, зветься багатьма різними іменами... Ми його звемо даром, благодаттю, хрещенням, помазанням, просвіщенням, нетлінною одежею, купіллю відродження, печаттю і всім, що для нас гідне почести»².

Західна Церква в давнину називала Господнє Богоявлення днем появи або появ і в його святкуванні звеличувала такі події: появу звізди, поклін мудреців, хрещення Ісуса та чудо в Кані Галилейській. Святий Августин († 430) у своїй проповіді на Богоявлення навчає: «Сьогодні ми празнуємо таїнство Богоявлення у світі. Сьогодні Бог і на небі у звізді дав вістуна про своє Різдво, і хрещенням у Йордані освятив води для обнови людського роду, і в Кані Галилейській на весіллі змінив воду у вино, і п'ятьма хлібами наситив п'ять тисяч людей».

Історія розвитку

Празник Богоявлення Господнього, поряд зі святами Пасхи і Зіслання Святого Духа, належить у Східній Церкві до найдавніших. Його почали святкувати вкінці II або на початку III ст. Про нього згадує у своїх творах святий Климент Олександрійський († 215). В «Апостольських постановах» (творі IV століття) про празник Богоявлення сказано: «Нехай празнують празник Богоявлення, бо того дня явилось Христове божество, про яке свідчить Отець при хрещенні і Святий Дух у виді голубинім, вказуючи на Христа»³. Про подію Богоявлення у III столітті говорять у богослужіннях святий Іполит Римський († 235) і святий Григорій, Неокесарійський Чудотворець († 270), а в IV ст. у день цього празника святі Григорій Богослов, Йоан Золотоустий, Григорій Нісський, святий Августин та інші Отці Церкви мали гарні духовні науки.

В історії святкування Господнього Богоявлення на Сході можна розрізнити три періоди. У першому – впродовж III ст. – празник містив у собі Христове Різдво, Хрещення, поклін мудреців і чудо в Кані Галилейській. У другому – IV століття – серед згаданих подій Христове Різдво посідає перше місце. У третьому періоді – кінець IV століття – празник Христового Різдва й поклін мудреців відокремлюють від Богоявлення і переносять на 25 грудня. 6 січня стає днем празника Христового Хрещення. Празник Богоявлення за візантійського імператора Теодосія Молодшого († 450) стає державним святом. У Східній Церкві це свято належить до 12 великих празників. В «Апостольських постановах» про Богоявлення сказано: «Хай буде у вас у великій пошані день, у якому Господь явив нам божество». Він має 4 дні перед- і 8 днів попразденства. Службу празника уклали Анатолій Константинопольський (V ст.), Софрон Єрусалимський (VII ст.), Косма Маюмський, Йоан Дамаскин і Герман Константинопольський (VIII ст.), Йосиф Студит (IX ст.).

Празник Богоявлення і Таїнство Пресвятої Трійці

Празник Господнього Хрещення являє нам одну з найбільших і найглибших правд нашої віри – таїнство Пресвятої Трійці. При Христовім хрещенні об'явилася Пресвята Трійця, яка засвідчила про Його Божество. На третьому часі в Навечір'я празника читаємо: «Трійця, Бог наш, себе сьогодні нероздільно явила, бо Отець об'явленим свідоцтвом заявив споріднення. Дух же у голубиному виді зійшов із небес, Син свою пречисту голову склонив Предтечі і, хрестившись, визволив людей із неволі, бо Він чоловіколюбець». На стиховні Литії празника співаємо: «На Йордані Йоан, бачачи Тебе, як ішов Ти до нього, говорив: «Христе Боже, чому Ти до слуги прийшов, не маючи скверни. Господи? У чие ім'я Тебе хрещу: Отця? але Його Ти носиш у собі: чи Сина?, але Ти сам воплотився; чи Духа Святого?, і цього Ти знаєш устами давати вірним. Ти, що явився, Боже наш, помилуй нас».

Наш слов'янський Пролог на свято Богоявлення подає глибоке «Слово» святого Прокла, патріярха царгородського. Віру Церкви у Христове Божество він вкладає в уста святого Йоана Хрестителя: «Як осмілюся простягнути свою руку на голову Того, що все удержує? Як осмілюся діткнутися Того, що перед Ним тремтять ангельські хори? Як осмілюся приступити до Того, що до Нього не сміють серафими наблизитися? І тому з острахом кличуть: свят, свят, свят. Справді повне небо слави Твоєї і земля чудес Твоїх. Як осмілюся приступити до Неприступного, перед яким дрижать херувими і всі воїни небесних сил? Як осмілюся хрестити Творця природи? Як осмілюся хрестити Того, що перед Ним небо жахається?.. Як осмілюся хрестити Того, що його породила Чиста Діва Марія і по різдві залишилася дівою?.. І скажу: Ти Господи, Господь, а я раб. Ти Творець, а я творіння. Ти Сонце, а я зоря. Ти Пастир, а я вівця. Ти Цар, а я воїн. Ти світло, а я світильник. Ти Архиерей, а я земний... Я смертний, а Ти безсмертний... І діткнувся Йоан пречистого верху Господнього, хрестив одного із Святої Тройці. І зараз побачив створене небо і Духа Святого, що сходив і йшов на Нього».

Святий Григорій Богослов у проповіді на Богоявлення так окреслює таїнство Пресвятої Трійці: «Бог ділиться, так би сказати, нероздільно, і лучиться розділено, тому що Божество є єдине в Трьох і одне є Три, в котрих Божество, або, точніше кажучи, котрі є Божеством... Отець є Отець і безначальний, тому що не має початку ні від кого. Син є Син, і не є безначальний, тому що від Отця. Але коли початок будеш розуміти щодо часу, то і Син є безначальний, тому що Творець часу не під часом. Дух є справді Дух Святий, що виникає від Отця, але не як Син, тому що виникає не через родження, але через походження»⁴.

Святий Йоан Золотоустий, заохочуючи нас до віри в Пресвяту Трійцю, проповідує: «Наша віра – трон душі, основа життя, безсмертний корінь. Животворний корінь віри – Отець, нев'януча гілка – Син, безсмертний плід – Дух Святий, Трійця проста, нескладна, невимовна, незбагненна, нероздільна за схожістю, достойністю, дією, божеством і величчям; роздільна ж – за особами та іменами, але єдина по суті і силах. Трійця існує споконвіку, не від початку одержала буття. Вона – безпочаткова, вічна, нестаріюча, безсмертна, нескінченна»⁵.

Кожного ранку свята Церква на початку утрени віддає Пресвятій Трійці величне славослов'я співом: «Слава святій Єдиносущній, Животворящій і нероздільній Тройці, завжди, нині і повсякчас, і на віки віків».

Йорданське Водосвяття

«Сам, отже, чоловіколюбче Царю, прийди і нині зішестям Святого Твого Духа, і освяти

воду оцю»

(Чин великого водосвяття).

Із празником Господнього Богоявлення пов'язане Велике, або Йорданське водосвяття. Ця священна традиція Східної Церкви сягає перших віків християнства. Протягом століть витворилися різні обряди великого освячення води. Наш народ з давніх-давен Йорданське водосвяття дуже любить, вірить у велику силу освяченої йорданської води та зберігає її у домівках, як велику святість. Тут візьмемо до уваги три аспекти: історію великого водосвяття, його обряди та святість йорданської води.

Історія великого водосвяття

Східна Церква знає мале й велике освячення води. Мале освячення буває першого серпня, на празник Переполовлення, на празник храму та при інших нагодах. У Греції є давній звичай освячувати воду малим освяченням кожного місяця.

Велике, або Йорданське водосвяття буває тільки два рази в році: у Навечір'я і на празник Господнього Богоявлення. У перших століттях перед великими празниками, такими як Пасха, Зіслання Святого Духа чи Богоявлення відбувалося урочисте хрещення оглашених. З ним було пов'язане освячення води. Деякі історики вважають, що велике водосвяття в Навечір'я празника Богоявлення первісно стосувалося не Христового хрещення, а тільки хрещення оглашених. Це можна зрозуміти з першої молитви Йорданського водосвяття, яка є ідентичною до молитви освячення води при хрещенні. Перші чотири століття не дають точних свідчень про час, коли відбувалося богоявлінське освячення води. Святий Йоан Золотоустий у своїй проповіді на празник Богоявлення говорить про водосвяття опівночі: «Бо цього дня, – проповідує він, – хрестився Христос і освятив природу води⁶».

З V ст. освячення води повсюди відбувається в Навечір'я Богоявлення. Історики Георгій Кедрин (XII ст.) та Теодор Чтець свідчать, що патріарх Петро, сучасник візантійського імператора Зенона (474 – 491), перший запровадив звичай служити водосвяття під вечір у навечір'я Богоявлення⁷.

У першому тисячолітті в практиці Східної Церкви було тільки одне Йорданське водосвяття, а саме: у Навечір'я празника. Давні грецькі типікони й пам'ятки свідчать тільки про одне водосвяття. У грецькому типіконі Синайської бібліотеки з XII ст. засвідчено освячення води тільки в навечір'я, а про водосвяття в дні празника сказано: «А після утрени нема другого освячення води⁸». У типіконі патріаршої бібліотеки в Єрусалимі XIV ст. знаходимо припис: «Треба вам і це знати, що в типіку Великої Церкви (тобто Царгородської) приписане одне водосвяття, а саме, в навечір'я. Також типіки Студійського монастиря і Єрусалима приписують одне водосвяття, бо Христос тільки один раз хрестився, а не два рази⁹».

З XI ст. існує звичай, щоб освячувати воду два рази: у Навечір'я і в день празника. Цей звичай подвійного водосвяття у XIII столітті стає загальноновизнаним. Причину подвійного водосвяття пояснюють тим, що водосвяття в Навечір'я вважається символом колишнього хрещення оглашених, а водосвяття в день празника відбувається в пам'ять Христового хрещення в ріці Йордані. Тому перше водосвяття відбувається в притворі церкви, де колись хрестили оглашених, а водосвяття в день празника буває на ріках, біля джерел чи криниць поза церквою. Львівський Синод 1891 р. постановив освячувати воду і в Навечір'я, і на празник Богоявлення.

Йорданська вода- велика святість

Від найдавніших часів Східна Церква вважає освячену Йорданську воду за велику святість та свідчить про її цілющу силу для душі й тіла. Святий Йоан Золотоустий на празник Богоявлення проповідує: «У цей празник опівночі всі, зачерпнувши води, приносять її додому і зберігають увесь рік... І діється дивне явище: та вода у своїй істоті не псується від довготи часу, але зачерпнута сьогодні, вона через цілий рік, а часто і два, і три роки зостається незіпсована і свіжа. І по таким довгим часі вона така, як і вода, щойно взята з джерела». Грецька Церква для Йорданської води має назву велика «агіасма», тобто велика святість.

Колись у Церкві був звичай давати пити йорданську воду тим, кого через якусь провину не допускалося до святого причастя. Наш народ ставився до Йорданської води з такою великою набожністю, що аж до її освячення зберігав строгий піст і приймав її натще, наче причащаючись. Наші вірні кропили Йорданською водою всі свої будинки й ціле обійстя, щоб відігнати від свого господарства всяку нечисту силу. І сьогодні вони радо вітають у своїх домах священника, який щорічно благословить і освячує їх і їхні дома Йорданською водою.

Віру нашої Церкви в силу і благословення Йорданської води найкраще віддзеркалює зміст молитов та обрядів Великого водосвяття. У тих молитвах багато разів призиваємо Святого Духа, щоб Він зійшов, очистив і освятив воду та надав їй лікувальної сили з користю для душі й тіла. Велика ектенія під час освячення води має аж 26 прохань, де є такі слова: «Щоб освятилися води ці силою, діянням і зішестям Святого Духа»; «Щоб на води ці сходило очищальне діяння пресущної Тройці»; «Щоб була їм дарована благодать ізбавлення, благословення Йорданове, силою і діянням і зішестям Святого Духа»; «Щоб ми просвітилися просвіченням розуму і благочестя зішестям Святого Духа»; «Щоб вода ця стала даром освячення, ізбавленням від гріхів, на зцілення душі і тіла, і на всяку особливу користь»; «Щоб була вона на очищення душ і тілес усім, що з вірою черпають і причащаються нею».

Глибокi за своїм змістом молитви Йорданського водосвяття величають Пресвяту Трійцю і просять Святого Духа, щоб зійшов і сам освятив воду. Тут підкреслюється значення, сила та святість Йорданського водосвяття. Ось дещо з тих молитов: «Днесь йорданські води перетворюються на цілющі Господнім пришествям... Днесь людські гріхи йорданськими водами обмиваються. Днесь рай відкривається людям і сонце правди осяюється нам... Днесь ми ізбавилися від давнього ридання і, як новий Ізраїль, спаслися. Днесь ми від тьми визволилися і світлом богорозуміння озоруємося... Днесь світлом просвічується все створіння... Сам, отже, чоловіколюбче Царю, прийди і нині зішестям Святого Твого Духа, і освяти воду оцю. І дай їй благодать ізбавлення, благословення Йорданове, сотвори її джерелом нетління, даром освячення, розрешенням гріхів, зціленням недуг, погубною для демонів, для супротивних сил неприступною, ангельської сили сповненою, щоб усі, що черпають і причащаються, мали її на освячення душ і тілес, на зцілення від терпінь, на освячення домів, і на всякий особливий пожиток... І подай усім, що доторкаються до неї і причащаються, і помазуються нею, освячення, здоров'я, очищення і благословення».

Примітки:

1 Сівач. – Львів 2000. С. 17

2 о. Юліян Катрій. Пізнай свій обряд. – Львів, 2004. – С. 355

3 Дідахе / Переклад В. Асмуса, передмова та примітки А. Г. Дунаєва // Листи мужів апостольських. Видавнича рада УКЦ, 2008. – С. 23.

4 о. Юліян Катрій. Пізнай свій обряд. – Львів, 2004. – С. 358

5 Там само. – С. 358

6 Сівач. – Львів 2000. – С. 22

7 Там само. – С. 24

8 Йосиф Дачкевич. Типікони церкви католицької. – Львів, 1992. – С. 107

9 Там само. – С.101

Михайло БАЛКО. Празник Господнього Богоявлення// СЛОВО № 4 (44) 2010, с.4-6